

MIZSUR DÁNIEL

Anekdotizmus és modernség Krúdy Gyula *Jellegzetes úriember a keresztanyám falujából* című elbeszélésében

Más-más szempont értelmében, de a modernség szerzőinek kanonizációs érvényű, esztétikai és szociológiai vonatkozású értékítéleteinek az összességében a modernség eszményeivel, prózapoétikai törekvéseivel és elvárásaival összegegyeztetetlen, korszerűtlen és elavult formaként rögzítik az anekdotát. Sokat idézett, 1906-ban megjelent lesújtó bírálatában Ady egyrészt az egészzelevűség poétikai programja felől, másrészt a szűkös, elavult világnézeti tartalmai miatt intéz egyértelmű támadást főként a Mikszáth és Herczeg Ferenc fémjelezte anekdotairodalom ellen. Péterfy Jenő az anekdota ötletjellege, valamint az analitikus-lélektani motivációk hiánya miatt érvel az anekdota ellen.¹ Babits rövid *Esti Kornél*-recenziójában a Kosztolányi-novellák alapjául szolgáló ötlet- és témavariánsok kapcsán szintén leértékelően nyilatkozik az anekdota potenciáljairól: „A humort avultnak sejténém és nyakatekertnek, (ahogyan néha a Poe Edgar humoreszkjei hatnak). Például a kleptomániás műfordító történetére célok, vagy hasonlókra. Minde témák érdekessége és súlya nem terjed túl egy-egy anekdotáén.”²

A modernség anekdotaellenes beállítódása jelentős hatást gyakorolt a későbbi évtizedek hazai irodalomtudományára is, annak anekdotaképe hasonló megfontolásokból eredeztethetően szintén negatív és leértékelő jellegű – nem meglepő ez annak fényében, hogy javarészt felülvizsgálat nélkül integrálta a modernség anekdotaellenességének az ismérveit és vádpontjait.

Jelen tanulmány egy olyan Krúdy-elbeszélés elemzésével csatlakozik az anekdotikus beszédmód és a modern próza viszonyát a produktív együttélés lehetőségeként tételező beállítódások sorához, amely eleddig elkerülte mind a Krúdy-szakirodalom, mind a korabeli kritika figyelmét. A *Jellegzetes úriember a keresztanyám falujából*³ című elbeszélés gyűjteményes kötetben az 1976-ban Barta András szöveggondozásában indult *Krúdy Gyula Művei* sorozat tizennegyedik, *Delikátesz* című – az 1926 és 1930 között publikált elbeszéléseket magába foglaló – kötetében található. A Krúdy-életmű ezen szakaszában már a regény számít uralkodó műfajnak, ám az életmű első

¹ DOBOS István, *Alaktan és értelmezéstörténet. Novellatípusok a századforduló magyar irodalmában*, szerk. BITSKEY István, GÖRÖMBEI András, Csokonai Könyvtár, Debrecen, 1995, 50.

² BABITS MIHÁLY, *Könyvről könyvre. Esti Kornél*, Nyugat, 26(1933), 12. sz., 688.

³ Első megjelenés: KRÚDY Gyula, *Jellegzetes úriember a keresztanyám falujából*, Magyarország, 1926. szeptember 12. A továbbiakban a *Delikátesz* című gyűjteményben való előfordulási helyre hivatkozom: KRÚDY Gyula *Művei*, 14. kötet, *Delikátesz*, szerk. BARTA András, Bp., Szépirodalmi, 1982, 90–96.

egységét uraló elbeszélések, habár nem azonos mennyiségben, de újra megjelennek. (A *Delikátész* például nyolcvankét elbeszélést tartalmaz.)

Az elbeszélés címe az úriember „jellegzetes” jelzőjével az anekdota műfaji jellegzetességeként azonosított zsánerfigura megjelenését rögzíti, amely a falusi/vidéki úriember-figura tipikusságát sugalmazza; másrészt a vidéki úriember a Krúdy-epika szintén tipikusnak nevezhető alakja, elég csak például a *Napraforgó* (1918), a *Valakit elvisz az ördög* (1928) vagy az *Etel király kincse* (1931) figuráira gondolnunk. A *Valakit elvisz az ördög* vagy a *Napraforgó* már csak a regionális azonosság miatt is kézenfekvő párhuzam, hiszen az elbeszélés kezdő szakasza számot ad arról, hogy az elbeszélés színhelyéül szolgáló falu a Nyírségben található – a történet elbeszélője egykor itt töltötte nyarait, így a kronológiai távlat ellenére valószínűsíthetően ismeri a falu mikroközösségének helyzetét és tagjait. Velük való kapcsolata összetett: hol familiárisnak mutatkozik, hol a fölényeskedő viszonyulás szimptomáit mutatja. Az ismerőség mellett a kívülállással szintén jellemezhető a narrátor, hiszen az elbeszélés színhelyéül szolgáló nyírségi falut érthető módon nem saját, hanem elsősorban a keresztanya otthonaként mutatja be, a cím helyszínmegjelölése is ezt erősíti.

Az utóidejű történetmondás az elbeszélő visszatéréséről ad számot, majd oknyomozásba kezd, amelynek során arra kísérel meg kielégítő választ találni, hogy miért nem akart házából előjönni húsz éven át Löki, a jellegzetes falusi úriember. Az oknyomozó szerepét magára öltő elbeszélő kívülállósága okán szükségszerűen a falusi mikroközösség tagjaitól kér információkat; először a „senkinek sem kellő öregek”⁴ felé fordul, a lényegi narratív információk és részletek forrása azonban egyértelműen az elbeszélő keresztanyja. A falusi öregek közlését a találgatás, a hallomásszerű közvetettség alakítja, közléseik ekképp kvázilegendák a szó ’kétes hitelű történet’ jelentésének az értelmében. Löki húszéves távolmaradásának pontos okát a rejtély homálya veszi körül, amelyet rajta kívül senki sem képes végérvényesen eloszlatni. A keresztanya mesékbe, „regélgetésekbe”⁵ szövi Löki múltjának azon részleteit, amelyek közelebb vihetik az elbeszélőt a rejtély feloldásához, annak ellenére azonban, hogy a közölt információk alátámasztani, megerősíteni látszanak egymást, szükségszerű és megcáfolhatatlan ok-okozatisággal bíró narratíva nem formálódik ezekből a részletekből. A tény, miszerint a keresztanya információközlésének közege a mulattató szándékú mesemondás,⁶ megkérdőjelezheti az elhangzó részletek igazságtartalmát, tényleges megtörténtségét. A falu öregjeit mint egységes információforrást az elbeszélői jellemzés hitelteleníti („senkinek sem kellő öregek”), így Löki távolmaradására adott válaszuk, miszerint Löki egyszer olyasmit

⁴ *Uo.*, 90.

⁵ A regélgetés, mesemondás a faluközösség kollektív életmódjaként jelenik meg az elbeszélésben.

⁶ „Különösen estefelé nyújtózkodott hosszant a nap, amikor már azt lehetett volna hinni, hogy vége szakad minden bajnak, fáradtságának, tennivalónak, legfeljebb mindenféle mesemondásokon törik a fejüket az arra való emberek, amely mesék éppen úgy elmulatztatják a mesemondókat is, mint a hallgatókat. A keresztanyám szerette az esti mesemondást, és e regélgetéseibe ősz alkonyatokon gyakran belekeverte Löki fantasztikus alakját” (*Uo.*, 94).

látott a falusi utcán, amitől örök időre elment a kedve attól, hogy valaha is átlépje szobája küszöbét”,⁷ kielégítő magyarázatként szintén kétségessé válik.

A rejtély kielégítő feloldása húsz éven keresztül megoldatlan, és a falusi közösség számára tulajdonképpen tét nélküli. Löki alakja és távolmaradása legendaként él a falusi mikroközösségen belül – pontosabban olyan legendaként, amelyről kevesek kivételével már javarészt mindenki elfeledkezett. A legendára boruló, a kollektív felejtést szimbolizáló pókháló⁸ kizárólag az oknyomozásra eltökélt elbeszélő által osztható szét – főbb információforrásainak nem áll szándékában felfejteni Löki húszéves önkéntes remeteségének az okait. Az öregek által megjelölt indok, miszerint Löki olyasfélét láthatott egyszer az utcán, aminek következtében örökre elment a kedve attól, hogy elhagyja lakhelyét, ebben a formában homályos és kifejtetlen, hiszen nem nevezi meg, mi volt pontosan az, amit Löki az utcán láthatott. Az elbeszélő ennek valós lehetőségét kérdés formájában ellentétezi, hiszen a faluban „nem volt semmi látnivaló”⁹ – így nemcsak az öregek leértékelő jellemzése által, hanem a felvetés magyarázatlanságát ilyen módon elvetve tartja fenn továbbra is a rejtély megoldatlanságát.

A „Mit látott Löki a keresztanyám falujában, ahol voltaképpen nem volt semmi látnivaló?”¹⁰ kérdésre a narráció nem ad közvetlen és egyenes választ: helyette a Magyarországon jellemző jellegzetes bajusztípusok elemző felsorolásába fog. A narráció lokális logikája szerint az ismertetett – az átlagosnál hosszabb – bajusztípus az „életben csalódott tudósember” tipikus fizikai ismertetőjegye. A bajuszviselet azonban mégsem kizárólag a csalódott életuntság szimbolikus kifejezője, hiszen azt a narráció közvetett módon ugyan, de a szerelmi csalódás¹¹ felismerhető fizikai jegyeként is számontartja. A narráció komplexitását jól jelzi, hogy a szerelmi csalódás következtében viselt bajusz narratívája nem érvényteleníti a kiábrándult életuntság, a beváltatlan, kudarcral végződő életpálya jelzését. Lökit egyszerre jellemezheti mindkettő; hovatovább a narráció azt sem egyértelműsíti, hogy Löki is olyasféle bajuszt visel-e, amelyről a csalódott tudósember tipikusan felismerhető. Annyi bizonyos, hogy a szerelmi csalódás kiváltó okként a bajuszviselet narratívájának a része – ugyanakkor a narráció nem jellemzi egyértelműen bajuszviselettel Lökit, pusztán annyit állít faktumként, hogy fiatalkorában Löki tudósembernek készült.¹²

⁷ *Uo.*, 90.

⁸ „Nem jött ki tíz esztendeig, nem jött ki húsz esztendeig, amíg a legenda pókhálóként belepte a nevét, mint valami fejfát a falusi temetőben. Le kell szedni a pókhálót, hogy az ember elolvashassa a fejfára írott nevet; – senkinek sem kellő öregeket kellett meghallgatni abból a célból, hogy Löki miért is nem jött ki húsz esztendeig a szobából” (*Uo.*, 90).

⁹ *Uo.*

¹⁰ *Uo.*

¹¹ „Természetesen többnyire nőies okok miatt jöttek létre az ilyen keserves bajuszok. Aminthogy nők szoktak előidézni lenni azoknak a szépen göndörített pofaszakállaknak, amelyek szinte leheletszerűleg vannak elhelyezve a rózsaszínű férfarcokon” (*Uo.*, 91).

¹² Az biztosan állítható, hogy Löki tudóskarrierje kudarcral végződött, hiszen az elbeszélés kezdete remeteként mutatja be alakját – a két sors aligha összeegyeztethető.

Löki alakját a bajuszviselettel (és ezáltal a szerelmi csalódás narratívájával) azonban nem köti össze egyértelműen, azt pusztán a tipikus figura (életben csalódott tudós-ember) felismerhető jellemzőjeként nevezi meg. A szereplői figura és a narratívák ilyen kapcsolata végeredményében a hírbehozás analógiájára épül ki, így az olvasói értelmezés a narrációnak ezen pontján megelőlegező módon nem vetheti el annak lehetőségét, hogy Löki remeteséggel végződő sorsának alakulásában közrejátszhatott a szerelmi csalódás is. A kérdés az, hogy az olvasás előrehaladó folyamatában mennyiben igazolódik a még csak sejtésszerűen megképződő narratíva. A bajusztípusok banális részletekbe bocsátkozó ismertetése¹³ és felsorolása, valamint a hozzá kötődő narratíva nem reagál közvetlenül az elbeszélő azon kérdésére, amelynek megválaszolása a Löki körül kialakult rejtély feloldására szolgálna. Az anekdotikus elbeszélés digresszív szerkezetére jellemző kitérő, habár nem a történetvezetés szerves része, az előbb ismertetett módon mégiscsak lényeginek tűnő információkat hordoz. A történetmondás fő irányától eltérítő elbeszélésrészlet szerkezeti kitérőként való értékelését az is alátámasztja, hogy a felsorolás után az elbeszélés visszatér az oknyomozó történetmondás központi témájához, Löki remeteségének a felderítéséhez. Azonos narratív funkcióval rendelkező kitérő Löki udvarának a leírása. A bajusztípusok felsorolásához hasonlóan a kitérő ismerteti, milyen fák állnak Löki udvarában. A leírás hangulati elemei által a ház urának remeteéletét, az eltűnt vitalitást, a régi idők eltűnt ünnepélyességét hivatott érzékeltetni,¹⁴ és ugyan nem kapcsolódik szorosan a narráció fő irányvonalához, hangulatiságával, múltidézésével, a környezet megérzékenyítésével mégis lényegi kitérőként tartható számon.

Az az elbeszélésszerkezet, amelyben a kitérők kisebb elbeszélésegyégeket létrehozva megakasztják a történetmondás folyamatszerűségét, a történetmondó előadás-módjának egyenes következménye, hiszen a történetmondást az élőbeszédet imitáló, „familiáris közvetlenség”-gel¹⁵ jellemezhető elbeszélői kedv alakítja. A történetmondás fő irányától helyenként elkalandozó elbeszélői működés lehetővé teszi a laza elbeszélői szerkezet kialakítását, amelynek kitérőként jellemzett részei hangulati elemek és közvetett információk révén ugyanakkor mégis hozzájárulnak a történetmondást folyamatosként érzékelő olvasói tapasztalat kialakításához. Az elbeszélő közvetlenségéről,

¹³ Például: „Lecsüngő, oroszos, elhanyagolt bajuszt, mint Madách Imrét ábrázolták a Vasárnapi Újságban. Bús bajuszt: amelyet legfeljebb asztalkendővel volt szokás megfésülni a leves után, vagy pipázás közben a pipaszár csutorájával félrehárítani. Vad bajuszt: amelynek hiába kínálgatta Roykó gyógyszerész úr tiszaujlaki bajuszpedrőjét; a bajusz a magános életet választotta, lefelé nyuladózott, mint Paskievics muszka tábornoké, mintha ezzel is jelezni akarná a bajusz, hogy azzal sem törődik, ha hazaárulónak mondják” (Uo., 90–91).

¹⁴ „Amolyan borús, őszi esőket váró fák voltak ezek a Löki udvarában, amelyekről nyilvánvaló volt, hogy voltaképpen akkor érzik jól magukat, amikor az őszi köd láthatatlanná teszi őket. A ködben talán megkeresik egymás gallyait, kezét fognak, barátkoznak, régi dolgokról beszélgetnek, régi korcsmavendégekről emlékeznek, akik elgondolkozva, elmerülve álldogáltak valamely fa alatt, és azon gondolkodtak: nem volna jobb kötőféket vetni a legerősebb ágra...” (Uo., 92).

¹⁵ DOBOS, i. m., 46.

mesélőkedvről árulkodó hangnemébe gyakorta keverednek líraiságot sugárzó atmoszférikus szólamok – ennek példáját láthattuk többek között a Löki udvarában álló fák antropomorfizáló és erős hangulatisággal rendelkező, szinte tájfestő leírásában. Ez szintén származhat a kedélyes hangnemű elbeszélői működésből, ugyanakkor az elbeszélő-történetmondó megalkotottságának képzetét is felvetheti, amit az elbeszélés azon sajátossága is megerősíthet, miszerint az elbeszélő gyakorta olyan információkról, eseményekről ad számot, amelyek tudását korlátozottként beállító oknyomozói szerepéből nem következnek szükségszerűen. Ez érvényes például az elbeszélés azon részletére, amelynek során az elbeszélő arról számol be, hogy Löki pontosan mivel is tölti napjait a házába zárkózva. Habár az elbeszélői kérdés a keresztanyát jelöli meg az információk forrásaként,¹⁶ nem egészen egyértelmű, hogy „regélgetései”/információközlései során ilyen részletekbe menően számolt volna be az elbeszélőnek, vagy azok már az ilyen módon autonómnak mutakozó elbeszélői működésnek tulajdoníthatók. Bár az elbeszélői jellemzés a keresztanyát mindentudóként állítja be, a mindentudás lehetősége erősen megkérdőjeleződik, mivel Lököt az elbeszélés a világtól hermetikusan elzárkózó alakként állítja be. Olyan információt a narrátor ugyanis nem közöl, amely Löki és a keresztanya közötti tényleges érintkezés, kapcsolattartás lehetőségét erősítené meg. A „mindentudó” keresztanya figurája, valamint a helyenként szintén kváziomnipotensnek mutakozó elbeszélő a szimulált fakticitás narratív rendjét hozza létre, amelynek tényhitelesítő gesztusai erősen problematikusak.

Az elbeszélés címe – mint ahogy arról már szó esett – Lököt egyfajta tipikus alakként, jellegzetes (falusi-vidéki) úriemberként jelöli meg. A jellegzetesként való beállítás egyrészt azt sugallja, hogy Löki megismert létmódja (remeteség) a térségben tipikus és általános; másrészt különbségét is kiemeli a „jellegzetes” szó egyéni jelentése által – így figurája tipikusként és különbsége révén egyéniként is beállítható. Löki azonban a vagyonát vesztő, elszegényedő „likvidált közbirtokosság” tagja, így egyéni különbsége, remetesége egy történeti társadalmi rétegre jellemző – jellegzetes, felismerhető – létmód. A dzsentrivilág tipikus alakja, a világtól való önkéntes elvonulása értelmezhető egy egész társadalmi réteg likvidációjaként: lakhelye a faluvégi korcsma, hol egykoron „nemes urak valamikor mindenféle játékokat űztek, amelyek mellett, dákójukra támaszkodva olyan merengve álltak, mintha a legszebb dolgokon gondolkoznának”.¹⁷ Löki örökségként jut a korcsmához, hiszen azt apja választotta vagyonrészül a köznemesség vagyonvesztésének az idején. Kérdés, hogy Löki rejtélyes és különös remetesége pusztán az időből kieső dzsentri tipikus létformája, avagy húszéves önkéntes száműzetésében közrejátszott-e más – személyes és egyéni – ok is. Mint a társadalmi réteg jól ismert, tipikus alakja, Löki figurája látszólag problémamentesen rögzíthető dzsentriként, a világtól elvonult remete zsáneralakjaként. Ennek

¹⁶ „Mit csinált a szobában Löki, aki húsz esztendeig nem jött ki onnan, mintha valami fogadalmat tett volna? Kevesen tudják, de én mindentudó keresztanyám révén még ezt is megtudhattam. Löki fel és alá sétált a szobájában” (Uo., 92).

¹⁷ Uo.

lehetőségét csak erősíti a tény, miszerint nem tudni, mi Löki remeteségének a pontos oka – így a falusi közösség szemszögéből is látszólag problémamentesen elfogadható a magyarázat, hogy Löki az elszegényedés, a társadalmi rangvesztéssel együtt járó személyes és kollektív fájdalom, sértettség okán vált a falu különc remetéjévé, aki az idő múlását csak évfordulókban méri. Az elbeszélés logikája szerint a keresztanyához tartozó narratív közlésből kiderül, hogy Löki az október 21-i dátumot jelöli meg remeteéletének évfordulójaként – mivel a dátum kitüntetett¹⁸ és konkrét, felvetődhet annak szimbolikus jelentése. Október 21. Krúdy születésének dátuma – az a potenciális olvasói értelmezés, amely a diegetikus világ viszonyait a szerzői életrajz konkrétumaival köti össze, és így az esetleges azonosságokat többletjelentéssel bíró jelekként fogja fel, az október 21-i dátumban az irodalmi szöveg metakommunikatív vagy kontextuális elemeihez hasonlóan az elbeszélés fiktitivására és megalkotottságára utaló effektust lát.¹⁹ A dátum továbbá a Gergely-naptárra való átállás időpontja Magyarországon: ebben az értelemben a remeteélet újfajta időszámításának kezdeteként és évfordulójaként tartható számon.

A vagyon- és rangvesztés irreverzibilis romlástörténetét a remete létformán túl jól jelzi az egykor életteli teli,²⁰ mára árverésre bocsájtott korcsma leírása. A korcsma úgynevezett „extra szobájának” aajtaján egykor a Nemesi Kaszinó felirat állt – az elbeszélő gunyoros-ironikus hangvételű leírása szerint ez az a hely, ahol „sokat búsul-tak [...] a haza sorsán”.²¹ Löki remeteségében a régi vendégek szerepeibe bújva játssza újra az akkori történeteket;²² a hajdani vitalitás tétlenségéből származó szimulációja árulkodhat a múlthoz való görcsös ragaszkodásról, de a szerepek felvételével az alak-szokszorozódás a bezártságtól megbomló elme tüneteit is jelentheti.

A kizárólag romlástörténetre fókuszáló értelmezői narratíva értékelése egybecsenghet Ady lesújtó bírálatának a tanulságaival, hiszen ebből a nézőpontból a *Jellegzetes úriember a keresztanyám falujából* valóban a modernitás fejleményeihez csatlakozni

¹⁸ „Október 21-én Löki még a piszkafát sem bocsátotta be szobájába, mialatt divatjamúlt, régi öltöny darabjait, prémes, hosszú télikabátját (amelyben közönségesen otthon üldögélni szokott), levitézlett papucsait és fejfájós taplósapkáját elővette. Csak olyankor maradt az ágyban október 21-én, amikor véletlenül csendőrrjárőr ment el a ház előtt, az országúton. A kakastollasok láttára az volt a meggyőződése, hogy őt keresik valamely okból, ugyanezért fogvacogva feküdt ócska párnák és takarók között, amelyek valószínűleg ismerték már minden gondolatát” (Uo., 93).

¹⁹ Az irodalmi szöveg fiktitivására és megalkotottságára utaló effektusok alkalmazása a Krúdy-próza gyakori sajátossága, elég többek között a *Francia kastély* önnön elbeszélői működését és teljesítményét kommentáló történetmondójára, vagy a szereplők megalkotottságára utaló közbevetésekre gondolni. Vö. GINTLI Tibor, „Valaki van, aki nincs”. *Személyiségelbeszélés és identitás Krúdy Gyula regényeiben*, Bp., Akadémiai, 2005, 15.

²⁰ „Remete volt: éppen abban az épületben, ahol sohasem volt divat a remetéskedés” (KRÚDY Gyula *Művei, i. m.*, 94.)

²¹ Uo., 92.

²² „Löki délutánonként biliárdozik a régi barátaival, jegyez a táblán játszik helyettük, gurít, mesterlökéseket tesz helyettük, különösen egy Ring nevű mérnök helyett, aki nagy huncut volt ezen a környéken” (Uo., 95).

képtelen, időből kiesett társadalmi réteg ideologikumát hordozza a tipikus zsánerfigura elbeszélésével. Érdeemes megjegyezni azonban, hogy Löki jellegzetességének tipizáló narrációja gyakorta ironikus hangvételű, hiszen – devalválva az unikalitást – a rangszerzést és a társadalmi kiemelkedést kisstílusú, banális jellegzetességekhez köti,²³ így Löki áldozata, miszerint nem hagyja el szobája küszöbét, szintén semmisnek és nevetségesnek minősíthető. Mivel a jellegzetesség leminősítése az elbeszélés kezdő szakaszában történik, ez a megoldás Löki remeteségének a hóbortos, okatlan és tétlen, nevetségességbe hajló értékelési módját határozza meg.

A hóbortos különöc, a nevetséges áldozatot magára vállaló dzsentri narratíváját a figura nevének a jelentése erősíti meg. Remeteségében Löki azzal tölti mindennapjait, hogy megidézi a lakhelyeül szolgáló korcsma egykori kártya- és biliárdpartijait, miközben már az útonálló is csak tévedésből keresik fel a helységet. Az egykorvult életteli valóság repetitív szimulációjával tart szoros kapcsolatot Löki beceneve, mint-hogy főbb tevékenysége a biliárdozás, a golyók lökése: „Löki délutánonként biliárdozik a régi barátaival, jegyez a táblán játszik helyettük, gurít, mesterlökéseket tesz helyettük, különösen egy Ring nevű mérnök helyett, aki nagy huncut volt ezen a környéken.”²⁴ Mivel az elbeszélés ezen részletének információforrása a keresztanya, voltaképpen ő szolgáltatja az ismeretlen valódi név helyett álló csúfnév eredetét. A név tárgyias igealakként való olvasata az életteli valóság helyettesítőjeként felfogható tétlen biliárdozás repetitív voltát sugalmazza, megerősítve a remeteélet végérvényes állandóságát, visszafordíthatatlanságát. A név másik potenciális értelmezése a figurát bolondként állítja be: ebben az értelemben a „Löki” a „lökött” szó rövidülése. A figura bolondként való értelmezését Löki apjának szintén bolondként való leírása támaszthatja alá, amely szerint a bolondság egyfajta genetikus örökségként határozza meg Löki sorsát: „Egyik falusi komposzesszor darab földet kapott, a másik udvartelket, Löki atyja a faluvégi korcsmaépületet választotta, mert már az öregnek sem volt rendben minden kereke. (Reggelenként az udvarba vitték ki az ágyát, hogy ne jusson eszébe egész nap az ágyban feküdni.)”²⁵ Ennek alapján feltételezhető, hogy fiához hasonlóan Löki apja is egyfajta remeteségben élte életét, így a genetikus öröklés bolondságnarratívája jogos és hiteles értelmezési lehetőségként áll fenn mindvégig. A név elsőként említett jelentése egyrészt összeegyeztethető a bolondságnarratívával, hiszen a bezárkózás pusztá ténye szintén lehet a romlott elme tünete; másrészt szembe is állítható azzal, hiszen ha a remeteélet a társadalmi rangvesztés folyamánya, elsődlegesen az életből kieső

²³ „Néha elegendő volt egy gondosan kiszivott tajtékpipa ahhoz, hogy a pipatulajdonost bizonyos hírnév övezzé. Máskor egy jó vadászkutya, egy jó paripa, egy jól főző feleség elég volt a nevezetességhez. Volt a vármegyében egy úriember, aki egy nagy fát őrzött az udvarán, amely fa alatt állítólag Rákóczi Ferenc üldögélt valaha... Löki azzal léptette elő magát a híres emberek sorába, hogy nem jött ki a szobájából” (Uo., 90).

²⁴ Uo., 95.

²⁵ Uo., 91. Kiemelés tőlem: M. D.

dzsentrí zsánerfiguráját jelöli a név, azt a zsánerfigurát, aki az időből való kikökenést remeteségbe vonulva éli meg.

Az elbeszélői szerkezet összetettsége azonban tovább bonyolítja a narratívaképződés, valamint a név és a bolondság értékelési lehetőségeit. A keresztanya közléseiből kiderül, hogy Löki fiatalkorában Bécsben járt találománya, az örökmozdony ügyében. (Így a bajusztípusok felsorolásának alapjául szolgáló tényközlés, miszerint Löki tudósembernek készült, megerősítést nyer. Kérdés viszont, hogy az örökmozdony mennyiben tekinthető valószerű, ténylegesen megvalósítható találmánynak.) A keresztanya közléséből továbbá az is kiderül, hogy a bécsi út kudarcra végződött: Löki börtönbe került, mert megvert néhány németet. (Azt homály fedi, miként került verekedésbe.) Az elhúzódtó börtönlét azonban megviselte Löki pszichéjét – a narráció ezen a ponton szinte kétségek nélkül jelzi, hogy a bezárkózó remetelét a pszichét romboló börtönlét következménye: „Löki vasrácsos ablakon nézte az eget, és a négy falat úgy megszokta, hogy itthon is börtönt rendezett be magának.”²⁶ A bolondságnarratíva újabb kiegészítéseként állítható, hogy Löki remeteélete a fiatalkorban megbomló elme következménye, a negatív tapasztalat pedig döntően határozta meg a közben ráadásul el is szegényedő figura életét. A társadalmi rangvesztéssel járó elszegényedést ebben az esetben is külsődleges, történelmi-szociológiai okokkal magyarázzuk, nem pedig a psziché megbomlásának a következményeként. A bécsi börtönlét azonban nem csak negatív pszichológiai következményekkel járt. Mindeközben felesége is elhagyta egy bűvésztért (vagy színésztért), tudjuk meg a keresztanya közléséből. A narráció ezen pontján azonban az elbeszélő jelzi, hogy keresztanyja természetesen nem ilyen rövid tömörséggel beszélt el Löki bécsi időszakát; további információkat az elbeszélő nem oszt meg arról, mit is mesélt pontosan a keresztanya. A felbomlott házasság visszamenőleg érvényesíti a bajusztípusok felsorolásakor felvetett szerelmi csalódás lehetőségét – a bécsi börtönlét, valamint a hűtlen feleség egyaránt közrejátszhatott az életben való csalódásban, amelynek következményeként remeteségbe vonult. A bécsi tapasztalat²⁷ lehet annak oka is, hogy Löki szinte paranoid félelem ébred az utcán megjelenő csendőrzárőr láttára, mert azt hiszi, hogy a csendőr nem más okból jön, minthogy őt letartóztatja.²⁸ Paranoid félelmének a házra kiszegzett árverési hirdetmény fenyegető hatása is alapul szolgálhat, ám a börtöntapasztalat valószínűbb magyarázat a félelmére.

A Krúdy-elbeszélés szerkezetét azonban nem a börtönlét pszichére gyakorolt negatív hatásainak előbb ismerttetett narratív szála bonyolítja leginkább – Löki húszéves rejtélyének látszólagos megoldása egy levél formájában érkezik. A főhős a keresztanyának címzett levelében röviden ismerteti, miért vonult húszéves száműzetésbe.

²⁶ *Uo.*, 94.

²⁷ „A bécsi börtön azonban kissé hosszadalmas volt, a megrakott németek nem engedtek a maguk igazából” (*Uo.*, 94).

²⁸ „A kakastollások láttára az volt a meggyőződése, hogy őt keresik valamely okból, ugyanezért fogva-cogva feküdt ócska párnák és takarók között, amelyek valószínűleg ismerték már minden gondolatát” (*Uo.*, 93).

A keresztanya (rejtélyes) beavatottságára utaló jelek sora tovább bővül, hiszen felvethető a kérdés, Löki miért épp neki címezi beismerő vallomását tartalmazó levelét. (A levél végén ráadásul név szerint, bensőséges viszonyt feltételezve szólítja meg a keresztanyát, és tőle vesz végérvényes búcsút.) Löki vallomásában azt állítja, hogy meggyilkolta a feleségét egykor megszöktető bűvést,²⁹ testi maradványait pedig az udvarában álló öreg fűzfa gyökerei közé temette – a gyilkosságért kiróható húszéves börtönbüntetést hatósági közbeavatkozás nélkül, otthonában ülte le önként. A börtönbüntetés letelte után azonban elhagyja árverésre bocsájtott házát, amelytől nagy valószínűséggel egyébként is megfosztották volna. A csattanó azonban a rejtély látszólagos megoldását jelenti csak, hiszen annak érvényessége az elbeszélés záró mondatának értelmében nem tartható fenn: a házhoz kikerkező csendőrök ugyanis Löki útmutatását követve nem találják az állítólag meggyilkolt bűvész testi maradványait.

A csattanó végletekig késleltetett első fordulata az elbeszélés központi rejtélyének, Löki húszéves remetességének egyértelmű magyarázatát szolgáltatja, amely az addig eldöntetlen és problematikus kérdésekre is megnyugtatóan tűnő válaszokat ad. Ennek értelmében Löki remetességének oka a bosszúból, féltékenységből elkövetett emberölésért járó büntetés önkéntes letöltése, amelynek során elkerülte a hatósági büntetés-végrehajtást. Büntetésének szigorú betartása, valamint a börtönbüntetéssel járó törvényi ítélet elkerülése (amely vonatkozhat a ház árverésre bocsájtására is) végett nem mozdult ki húsz évig otthonából. Paranoid félelme az emberölés pszichológiai következményeként értelmezhető. Ha az önként vállalt büntetés elfogadható kielégítő magyarázatként, a bolondságnarratívák érvényessége szintén csorbulni látszik, hiszen a megcáfolhatatlan tény és a beismerő vallomás együttese a rejtély megoldásának a lehető legnyomatékosabb és legkielégítőbb bizonyítéka.

A meggyilkolt bűvész testi maradványainak hiánya azonban érvényteleníti a büntetés narratíváját. Ha remetességének oka nem az emberölésért „leült” büntetés, és így a büntetésnarratíva érvényét veszíti, leginkább a bolondságnarratíva és annak adalékai válnak az olvasói értelmezés jelentésképzésének fő szervező elveivé. Abban az esetben, ha a testi maradványok hiánya valóban visszavonja az emberölés lehetőségét, Löki húszéves remetessége mint kielégítő magyarázat nélküli jelenség áll fenn továbbra is. A név jelentései által is sugallt bolondságmagyarázatok még inkább problémássá válnak, hiszen a számos lehetőség közül a narráció egyiket sem egyértelműsíti megcáfolhatatlanul; továbbá fennáll annak lehetősége is, hogy Löki voltaképpen önigazságát közli vallomásában, az emberölés viszont pszichológia romlásának újabb fokozataként csak pusztán téveszme, a tényleges valóságát végérvényesen elvesztő bomlott elme fantazmagóriája.

Az elbeszélő helyenként ironikusan viszonyul a keresztanya mindentudó pozíciójához, közléseit gyakran visszafogott, ám egyértelmű, szinte már gúnyba hajló

²⁹ A levélben már csak bűvész szerepel, nem úgy, mint a keresztanya közlésében, ahol – gyaníthatóan a kronológiai távolság, valamint a közvetettség okán – nem tudja megnevezni pontosan, hogy Löki felesége egy bűvésszel vagy egy színésszel szökött meg Lökitől.

főlényességgel bőbeszédű fecsegésként állítja be. Ez a fajta távolságtartó modalitás megkérdőjelezheti a keresztanya szavahihetőségét és megbízható információforrásként való értékelését. A figura ekként való elbeszélői beállítása és a szereplő azon utalásai, amelyek mintha arra vonatkoznának, hogy ő lehetett volna az az asszony, aki a jobb sorsra érdemes Löki életét méltóképpen eligazgathatta volna,³⁰ felvethetik annak lehetőségét, hogy Löki levele nem valódi, csupán a keresztanya kitalációja. A narráció ugyanis nem egyértelműsíti, milyen körülmények között találták meg Löki búcsúlevelét – megeshet, hogy azt önmagának címezve a keresztanya írta, ekképpen oldva fel Löki eltűnésének a rejtélyét, valamint önnön múltbéli sérelmeit (miszerint Löki nem őt választotta feleségül, hanem egykori barátnéját, Annát³¹). Ha a levél fiktív, a bűnhődés narratívája nem tartható fenn, hiszen a bevallott gyilkosság nem történt meg, nincs miért bűnhődni; ekképpen Löki eltűnésének pragmatikus okaként a ház elárverezése előli menekülés jelölhető meg. A rendelkezésre álló narratív információk alapján talán ez az értelmezés a legkevésbé megalapozott, érvényességét egyöntetűen kizárni mégsem lehetséges – az interpretációs lehetőségeket tovább gazdagítva az epikai jelentéskomplexitás újabb bizonyítékaként tartható számon.

A késleltetésen alapuló, csattanóban végződő történetmondás az anekdota közismert konstitutív műfaji sajátosságai közé tartozik. Krúdy elbeszélésének első fordulata valóban az anekdota poénszerű kompozíciós elemeként működik, amely feloldó zárlatot kölcsönöz az elbeszélésnek, ám a testi maradványok hiányát közlő második csattanó visszavonja a végkifejletben csúcsra juttatott narráció elvének az érvényét. A második csattanó annak ellenében dolgozik, hogy a végkifejletben lezárt narráció az anekdota-mondás indítékaként szolgáló, rejtélyként előadott esetre cáfolhatatlan és megnyugtató válaszokkal szolgáljon. A kettős poén a központi figura egyoldalú értékelési módozatát teszi lehetetlenné, hiszen a személyiségét és sorsát meghatározó tényezők nem alkotnak egyértelmű narratívát – a figura totalizáló szándékú értelmezése ellehetetlenül az őt körülvevő titkok és rejtélyek cáfolhatatlan feloldásának a hiányában, egymásnak ellentmondó és kizáró narratívák létesülnek Löki alakját értékelve. Krúdy elbeszélését műfaji és kompozíciós tulajdonságai révén anekdotikus elbeszélésként azonosítottuk, ám korántsem annak szegényes és egyoldalú alakábrázolása miatt. A központi szereplő motivációi, élettörténete megfajtatlan, a következetes olvasói értelmezés leginkább csak valószínűsítésre, narratívák egyeztetésére és feszültséget eredményező ütköztetésére szorítkozhat. Bár Krúdy anekdotikus elbeszélésében az önazonosság, az egyértelműen

³⁰ „többször megemlítette azt is, hogy Löki, bár csak a korcsmaépület esett rá a közbirtokosság vagyonából, nem volt utolsó embernek mondható, sőt bizonyára akadt volna asszony, aki talán boldoggá is tehetné. A férfi sorsát a nő intézi, a nőtől függ, hogy kiből legyen szép életű, hosszú életű, nyugodalmas öregember, aki minden tiszteletre érdemes” (Uo., 94).

³¹ Ezt támaszthatja alá az is, hogy a keresztanya igencsak negatív fényben tünteti fel Löki egykori házastársát, az ő egykori barátnéját, Annát: „Egy kóklerral ment világgá Anna, aki leány korában barátném volt, de ilyesmit sohasem tételeztem volna fel róla. Igaz, mindig fantasztikus volt kissé, a hölgyválasznál olyan fiatalembereket tüntetett ki a bálokon, akikkel egyébként nem volt szokás szóba állani” (Uo.)

megérthető személyiség megkérdőjelezésének eszközei nem a lélektani-analitikus ábrázolási technikák, eredményét tekintve a szöveg mégis Löki személyiségének és sorsának problémamentes megérthetőségét problematizálja. A szereplői név vizsgálata éppen az értelmezői narratívák ütköztetése szempontjából válhat lényegessé, hiszen amint láthattuk, a Löki név jelentései által felkínált értelmezési lehetőségek egymással sem békíthetők ki gondtalanul, az ebből származó feszültséget pedig csak növeli a kettős zárlat nyitottsága.

Modalitását és hangnemét tekintve a Krúdy-elbeszélés javarészt leírható az anekdota műfaji sajátosságaival (kedélyes, közvetlen hangnem, fokozott elbeszélői kedv), ám szerkezeti kitérői olyan jelentéstágító lírai-hangulati elemeket tartalmaznak, amelyek nem szükségszerű jellemzői az anekdotikus elbeszélésnek. Krúdy elbeszélése tehát nemcsak a személyiségelbeszélés terén mutatja a poétikai innovációk lehetőségét és eredményeit, hanem a modalitás, elbeszélői nyelv tekintetében is. Az elbeszélői működés szintén innovatív megoldásokat mutat, hiszen az elbeszélő – a közvetett információk ellenére – olykor az omnipotencia jeleit mutatja, másutt pedig az elbeszélés logikájának és pozíciójának megfelelően korlátozott tudásúnak mutatkozik. Az elbeszélés anekdotikus szerkezete összetett, a kitérők nem pusztán a történetmondó tét nélküli elkalandozásaiként értékelhetők, hanem innovatív narratív eljárásaikkal, nyelvi leleményeikkel a jelentésképzéshez érdemi módon hozzájáruló részletekként. A lírai-atmoszférikus elemek erős hangulatiságukkal az összetett létszemlélet kialakításának a szolgálatában állnak. A *Jellegetes úriember a keresztanyám falujából* központi figurájának sors története aligha azonosítható kizárólag a dzsentri romlás-történetével, inkább az elmúlás, valamint a marginális lét lassú és lírai tragikumát színre vivő elbeszélésművészet felől érthető meg; jelentősége és egzisztenciális tétjei univerzálisabbak egy konkrét történeti osztály romlás-történeténél.

Krúdy elbeszélése egyszerre mutatja az anekdotikus tradíció öröklött műfaji jegyeit, valamint a modernség szinkron prózapoétikai eredményeivel és fejleményeivel rokonítható innovációkat, amelyek forrásai éppen az anekdota műfaji sajátosságai – Krúdy elbeszélése tehát az öröklött forma újrendező átértelmezésével csatlakozik a tradíció egyenes ági folytatásához és a modern próza fejleményeihez egyaránt. Érdekes módon éppen emiatt a folytonosságot képviselő prózapoétikája miatt nem kerülhetett sem korának, sem a későbbi irodalomtörténet-írás kánonjának a centrumába.